

Inledning

*Christina Johnsson, Rebecka Lettevall,
Bodil Liljefors Persson och Lotta Wendel*

FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter är en självklar referenspunkt i alla möjliga situationer – såväl i offentliga som privata sammanhang över hela världen. Den ger kraft till vad som borde vara en självklarhet – alla människors lika värde, värdighet och rättigheter.

När den allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter antogs av Förenta nationernas generalförsamling i Paris den 10 december 1948 hade andra världskriget nyligen avslutats. Starka krafter verkade för att manifesteras det fredsfrämjande och konfliktlösnande arbete som hade utvecklats under århundraden men intensifierats efter första världskriget. Den allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter förankrades under mitten och senare delen av 1900-talet i ett antal rättsligt bindande konventioner. Efter det kalla krigets slut och Sovjetimperiets sammanbrott samlades representanter från världens länder i Wien 1993 för att ta nya krafttag för mänskliga rättigheter.

Det senaste årtiondet har präglats av en allmän tillbakagång för alla människors lika värde och rättigheter. Undersökningar visar att antalet demokratier har minskat och att läget för människors demokratiska, rättsstatliga och välfärdsstatliga rättigheter har försämrats (The Economist Index Unit, 2024). Detta visar att det behövs ett levande samtal och mer kunskap kring dessa frågor. Vi menar att universitet och högskolor har en uppgift här.

Den 10 december 2023 bildades Kollegiet för mänskliga rättigheter vid Malmö universitet. Det består av några dussin lärare och forskare som på olika vis verkar för kunskapsutveckling och ett levande samtal om mänskliga rättigheter. Deltagarna är verksamma inom flera ämnen. Det visar hur omfattande området är – det finns rättsliga och juridiska aspekter på mänskliga rättigheter, såväl som etiska, kulturella och historiska.

De som har bidragit till den här boken är verksamma vid Kollegiet för mänskliga rättigheter. För att förse bokens bidrag med en bakgrund inleds den med en tillbakablick

på världsläget när FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter antogs. Det har betydelse för att förstå positionen för de mänskliga rättigheterna idag.

Hur FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter kom till

Efter de stora omfattande krig som hade präglat 1900-talets första halvsekel framstod det som än mer angeläget att formulera någon form av överenskommelse för stater att ta ställning till, en universell rättsordning för att garantera människors värdighet och rättigheter. Resultatet blev FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter, som speglar den tidens förhoppning om att skapa en bättre värld än den som just hade passerat. Det var ingen enkel process att formulera förklaringen – en grupp bestående av personer från olika delar av världen skulle tillsammans ta fram ett utkast som kunde godkännas av FN:s nybildade generalförsamling.

Den amerikanska diplomaten och FN-delegaten Eleanor Roosevelt ledde arbetet med att ta fram utkastet liksom processen att få förklaringen godkänd inom FN. Kommissionens sekreterare var den kanadensiske juridikprofessorn John P. Humphrey. Gruppen arbetade under ungefär två år med att formulera utkastet. Utöver dem var de mest tongivande personerna inom gruppen den kinesiske filosofen P.C. Chang, den franske juristen René Cassin, den chilenske juristen och diplomaten Hernán Santa Cruz, och den libanesiske filosofen Charles Malik. (Glendon, 2001; Krumbein, 2015).

På senare tid har det ifrågasatts om FN:s allmänna förklaring är universell. Istället har den kallats västerländskt orienterad och kolonial. Under lång tid ansågs ofta Cassin vara den huvudsakliga författaren till FN:s allmänna förklaring, något som kanske bidragit till att den i flera sammanhang ansetts vara präglad av en västerländsk världsbild. Cassin var också den enda av författarna som belönades med Nobels fredspris (1968) trots att flera av dem fortfarande levde vid den tiden. (Roth 2023).

Samtidigt kan filosoferna Changs och Maliks bakgrund och erfarenhet antas ha bidragit till dokumentets etiska och neutrala karaktär (Roth 2023). Den amerikansk-kinesiske litteraturvetaren Lyda H. Liu har kraftfullt argumenterat för att Chang med sin bakgrund bidrog till universalismen i den allmänna förklaringen. Universalismen går att spåra till Changs kopplingar till konfucianismen, moderna teorier inom politisk pluralism och kampen för mänskliga rättigheter i det tidiga 1900-talets Kina (Liu, 2014). Pedagog Rebecca Adami har visat hur kvinnor från Indien och Pakistan – tidigare kolonier som nyligen vunnit självständighet – påverkade innehållet i förklaringen (Adami, 2021).

FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter är ett etablerat uttryck för universella värderingar som det i varierande sammanhang refereras till med auktoritet. Mänskliga rättigheter fortsätter att vara mål för politiska och rättsliga strävanden över hela jorden. Trots all kritik FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter har fått

utstå är det fortfarande fullt rimligt att anta att världen vore sämre utan den. Med det stora genomslag som förklaringen har fått skulle den kunna kallas för en social innovation.

Rättighetstänkandet före FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter

Mänskliga rättigheter grundar sig på föreställningen att varje människa har en värdighet just genom att vara människa, och att detta ger henne vissa rättigheter. Den föreställningen är betydligt äldre än FN:s förklaring. Människans särskilda ställning är ofta en central del i olika religioners skapelseberättelser och kan därför sägas ha en stark förankring i många kulturers historia världen över. I diskussioner om bakgrunden till den allmänna förklaringen hänvisas ofta till den naturrättsliga traditionen, som var en bärande del i den klassiska grekiska antiken. Inom naturretten finns föreställningen om att en människa har ett särskilt värde i kraft av att vara just människa. Ibland uttrycks detta som att den enskilda människan har ett inneboende värde och en värdighet, något som hävdas såväl i den allmänna förklaringens ingress som i dess första artikel.

Det sena 1700-talet framhålls ofta som en central brytpunkt för föreställningen om mänskliga rättigheter. Under de franska (1789), amerikanska (1775) och haitiska (1791) revolutionerna var mänskliga rättigheter en viktig drivkraft som också formulerades tydligt i flera deklarationer. Men vad var det som fick personer i olika delar av världen att samtidigt vid denna tid hävda alla människors lika värde och rättigheter? Den frågan har den amerikanska litteraturprofessorn Lynn Hunt ägnat en del tid åt att utforska. Hunt konstaterar att föreställningen om alla människors lika värde fick genomslag samtidigt som romanen gjorde sitt intåg i den västerländska kultursfären. Det är enligt Hunt av stor vikt eftersom romanläsandet och de litterära salongerna väckte människors känsla av empati (Hunt, 2007, s. 39f.).

Det är under upplysningstiden som idén om människans friheter och rättigheter utkristalliseras och hon börjar betraktas som en bärare av politisk kraft och vilja. I såväl den amerikanska som de haitiska och franska revolutionerna framhävdes de mänskliga rättigheterna. Men i dessa tidiga försvar för människans rättigheter inkluderades dock inte alla människor. Kvinnor är så gott som alltid uteslutna, liksom barn, fångar och främlingar, slavar, minoriteter och egendomslösa. Det finns ytterligare en komplikation. För att rättigheterna ska ha en mening så förutsätts ett samhälle – i naturtillståndet finns inga rättigheter. Med dessa reservationer måste den amerikanska rättighetsförklaringen liksom den franska likväl betraktas som en sorts föregångare, särskilt om de kompletteras med Olympe de Gouges (eg. Marie Gouze) *Förklaring om kvinnans rättigheter* från 1791 (Gouze, 1998 [1791]) och Mary Wollstonecrafts skrift *Till försvar för kvinnans rättigheter*. (Wollstonecraft, 1997 [1792])

Filosofen Immanuel Kant tolkade den entusiasm som människor visade inför de förändringar som kunde anas i samband med den franska revolutionen som ett tecken på att människan var på väg att utvecklas mot högre stadier av frihet och förnuft. Han gör en iögonfallande iakttagelse i sin skrift *Om den eviga freden* (1795):

Jordens folk har nu nått så långt (i trängre eller vidare mening) i sin samhörighet, att en rättskränkning på en plats på jorden upplevs av alla. Därför är idén om ett världsmedborgarskap ingen fanatisk eller bisarr rättsföreställning utan en nödvändig komplettering av såväl stats- som folkrättsens oskrivna lagar. Den blir på så sätt en universell människorätt (Kant, 1996, s. 72).

Hans poäng rör inte individens rättigheter, utan universella mänskliga rättigheter som han kopplar till föreställningen om ett världsmedborgarskap. För honom är detta inte en utopi utan en rättslig fråga.

Ideal och utopi

Det finns däremot andra som menar att mänskliga rättigheter är utopiska. Rättshistorikern Samuel Moyn presenterar i sin bok från 2010 en utmanande bild av de mänskliga rättigheterna som den sista utopin. Han ser tillkomsten av FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter som ett tillfälle när världen höll andan ett tag efter första och andra världskriget, innan den aggressiva utvecklingen fortsatte under det kalla kriget. Moyn hävdar att mänskliga rättigheter knappast hade någon stark ideologisk eller etisk ställning förrän på 1970-talet. Under de första decennierna av det kalla kriget präglades världen av spänning mellan revolutionär kommunism och nationalistisk antikommunism, aggressiv kapitalism och individualism. Mänskliga rättigheter framstod i den situationen som ideologiskt neutralt och kravlöst gentemot de förhärskande ideologiernas aggressivitet. Det var en utopi som inte krävde våldsamheter eller politiska uppror. Mänskliga rättigheter verkade helt enkelt representera ett alternativ som framstod som nyktert och balanserat. Samtidigt var mänskliga rättigheter inte alltför tyngt av politiska eller revolutionära inslag utan i stället en utopi av ett annat slag än de då dominerande. (Moyn, 2010)

Under 1970-talet fick mänskliga rättigheter en mer framträdande och normativt laddad position i den internationella diskursen, vilket visar att de mänskliga rättigheterna med tiden kom att accepteras alltmer. Den allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter omsattes i rättsligt bindande konventioner, som visserligen var präglade av det kalla krigets uppdelning av världen i väst och öst, men ändå var väl förankrade i världssamfundet. I takt med att koloniala imperier upplöstes efter andra världskriget växte antikoloniala rörelser fram, ofta inspirerade av en växande global medvetenhet om mänskliga rättigheter och självbestämmande. Internationella institutioner bidrog till att legitimera de antikoloniala

strävandena, och FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter gav drömmarna om mänsklig värdighet och en global rättvisa moralisk tyngd. Postkoloniala, feministiska och andra kritiska perspektiv på den internationella rätten bidrog till att de mänskliga rättigheterna omtolkades och, inom vissa områden, förstärktes.

Organisationer som Amnesty International, grundad 1961, spelade en viktig roll i att mobilisera opinionen mot människorättskränkningar. Amnesty International bidrog till att etablera mänskliga rättigheter som en universell etisk riktlinje genom sitt arbete för samvetsfångar, sina kampanjer mot tortyr och dödsstraff samt sitt oberoende från statliga och ideologiska intressen. Att Amnesty International tilldelades Nobels fredspris 1977 kan ses som ett uttryck för denna förändring. Nobelpriset innebar också att statusen för mänskliga rättigheter ökade och att de allmänt betraktades som viktigare att värna.

Samtidigt kvarstår frågan om vem eller vad som garanterar de allmänna mänskliga rättigheterna. Filosofen Hanna Arendt har skarpt kritiserat dessa universella rättigheter som kraftlösa, eftersom de inte garanterar rätten till rättigheter. Denna brist blev uppenbar under såväl mellankrigstiden som efterkrigstiden då stora grupper blev statslösa när stater upphörde att existera. (Arendt, 1973, s. 296–302) Detta gäller i hög grad fortfarande. Rättssystemen är i stor utsträckning nationella, liksom medborgarskapen. Den begränsningen innebär svårigheter att hantera globala ekonomiska utmaningar eller migration, vilket bland andra Ulrich Beck och Saskia Sassen uppmärksammade under 1980- och 1990-talen. Frågan om vem som garanterar de statslösas rättigheter har inte förlorat aktualitet i vår tid. Snarare har den accentuerats i takt med att allt fler människor i världen flyr från sina hem som en konsekvens av krig och konflikt, fattigdom, klimatförändringar eller andra orsaker.

Antologins fyra delar

I denna antologi bidrar forskare från Kollegiet för mänskliga rättigheter vid Malmö universitet med flera perspektiv på mänskliga rättigheter, utifrån sina discipliner och forskningsområden. Antologin består av fyra tematiska delar.

I del I diskuteras mänskliga rättigheter i utbildning och som pedagogisk praktik. Dessa kapitel knyter samman utbildning, didaktik och professionsansvar. De rör både utbildning om mänskliga rättigheter och utbildning som mänsklig rättighet. Christina Johnsson inleder denna del med *Människorättspedagogik för professionsutbildningar*, där hon argumenterar för att professionsutbildningar bör vara transformativa och utformade genom och för mänskliga rättigheter. Nästa kapitel är skrivet av Emma Hall och Bodil Liljefors Persson och behandlar religionskunskapsämnets roll med undervisning om existentiella och kontroversiella frågor för att främja mänskliga rättigheter: *Religionskunskap och mänskliga rättigheter i ett postsekulärt Sverige*. Slutligen följer Christian Norefalks och Hanna Sjögrens kapitel *Skolplikt och läroplikt – utbildning som mänsklig rättighet?* där de problematiserar hur dessa begrepp står i relation till rätten till utbildning.

Del II består av kapitel om barnets rättigheter i samtid och förändring. Här samlas perspektiv som rör barnkonventionen, barns delaktighet och barns skydd i olika institutionella och sociala sammanhang. Dessa kapitel rör demokrati, digitalisering, hälsa och sociala villkor. Tillsammans visar kapitlen hur barns rättigheter både begränsas och möjliggörs i praktiken. Lotta Wendel diskuterar i sitt kapitel vad förmågeansatsen kan bidra med: *Barn som är ensamma på sjukhus, barnets bästa och personalens handlingsutrymme*. Barns rätt till information och yttrandefrihet behandlas av Carolina Martínez och Ulrika Sjöberg i kapitlet *Barnet och den digitala miljön: om barns digitala rättigheter*. Tove Samzelius skriver om *Barns rätt till en skälig levnadsstandard – ett fattigdomsmedvetet perspektiv*. Denna del avslutas med Jessica Engs kapitel *Barns möjligheter till demokratiskt inflytande*.

Antologins del III rör rättighetsdiskurser, värdegrund och normkritik. Här behandlas teoretiska och begreppsliga perspektiv på mänskliga rättigheter. Kapitlen i denna del problematiserar vad mänskliga rättigheter är, vilka värden de vilar på och hur moral, värdighet, kropp och natur förstås i rättighetsdiskurser. Delen inleds med en essä av Anders Melin om hur naturen och andra levande varelser än människor har diskuterats i rättighetshänseende: *Från scala naturae till animism: om natursynen i rättighetsdiskurser*. Därefter analyserar Jon Wittrock sexualitet som en rättighet i artikeln *”Sex är ingen smörgås” – värdighet, självbestämmande och rätten till njutning*. I det sista kapitlet i del III presenterar Helena Stavreski sin studie över hur mänskliga rättigheter kommer till uttryck i en organisation där en annan rationalitet ges företräde: *Samtal med chefer om mänskliga rättigheter*.

Antologin avslutas med del IV som handlar om akademi, institutioner och rättighetsansvar. Detta avsnitt består av ett kapitel, ett avslutande och reflekterande bidrag, där akademiens roll som rättighetsbärare, normskapare och institution problematiseras: *Universiteten, Magna Charta Universitatum och de mänskliga rättigheterna* författad av Rebecka Lettevall.

Denna antologi inleder en publikationsserie och ger inblick i en del av forskningen om mänskliga rättigheter. Forskningen om mänskliga rättigheter på Malmö universitet består dock av betydligt fler områden än vad som finns representerade i denna volym. Malmö universitet är framstående inom exempelvis forskning om migration, klimat och bostäder. I god kollegial anda har texterna i antologin behandlats genom universitetens superkraft: seminariet. Därefter har de sakkunniggranskats av två anonyma ämneskompetenta läsare som vi passar på att tacka för värdefulla kommentarer. I vanlig ordning ansvarar varje författare för sin text.

Det är en tradition att nyblivna doktorer får en doktorsring under en högtidlig ceremoni. Denna ring smyckas ofta med en stiliserad lagerkrans och tillverkas i guld. Doktorsringarna vid Malmö universitet tillverkas i stället i humanium, en metall som består av återvunnen metall från illegala handeldvapen. Att tillverka ringen i detta material är också ett sätt att verka för mänskliga rättigheter. En bild av ringen syns på bokens framsida.

Vi vill med denna antologi visa några av de många olika perspektiv som finns i aktuell forskning om mänskliga rättigheter idag. Det är vår förhoppning att antologin ska väcka intresse och inspirera såväl till vidare forskning och undervisning som till samtal om mänskliga rättigheter i olika sammanhang.

Referenser

- Adami, R. (2021). Revisiting the past: human rights education and epistemic justice. *Human Rights Education Review* 4(3), 5-23.
- Arendt, H. (1973). *The origins of totalitarianism* (New ed.). New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- The Economist Index Unit (2024) *The Democracy Index*.
- Glendon, M. A. (2001). *A world made new: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*. New York: Random House.
- Gouze, M. (1998 [1791]). Förklaring om kvinnans rättigheter. G. Eriksson & R. Ambjörnsson (Red.), *Europeiska urkunder*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Hunt, L. (2007). *Inventing human rights*. New York: W. W. Norton & Co.
- Kant, I. (1996 [1795]) *Om den eviga freden*. (A. Johansson, övers.) Stockholm: Tidens förlag.
- Krumbein, F. (2015). P. C. Chang – The Chinese father of human rights. *Journal of Human Rights*, 14(3), 332–352. <https://doi.org/10.1080/14754835.2014.886953>
- Liu, L. H. (2014). Shadows of universalism: The untold story of human rights around 1948. *Critical Inquiry*, 40(4), 385–417. <https://doi.org/10.1086/676413>
- Moyn, S. (2010). *The last utopia*. Belknap Press.
- Roth, H. I. (2023). P. C. Chang, multicultural Confucian philosopher and human rights champion. *The Review of Faith & International Affairs*, 21(4), 22–31. <https://doi.org/10.1080/15570274.2023.2272437>
- Wollstonecraft, M. (1997 [1793]). *Till försvar för kvinnans rättigheter* (I. Ingemark, övers.).